

ЖЕНСКОТО ОБРАЗОВАНИЕ ВО ПРИЛЕП ВО XIX ВЕК

м-р Славчо Ковилоски

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје
Институт за македонска литература, Скопје

Клучни зборови: женско училиште, Прилеп, Недела Петкова, прилепска општина, Сава Палашева, Евгенија Јанчулева

Keywords: female school, Prilep, Nedela Petkova, Prilep municipality, Sava Palasheva, Evgenia Jančuleva

Појавата и развојот на првото женско училиште во Прилеп се тесно поврзани со просветната дејност на прилепската црковно-училишна општина. Таа била формирана во дваесетите години на XIX век од група прилепски првенци. Меѓу нив, најистакнат бил Хаџи Ристе (Христо) Логотет. Тој бил најзаслужен за изградбата на првата прилепска црква „Св. Благовештение“ во 1838 година, благодарение на добрите односи и врските со битолскиот владика Григориј, подоцнежен цариградски патријарх. Набрзо по изградбата на црквата, до неа, во 1843 година било отворено и првото народно училиште „Св. Кирил и Методиј“. Со изградбата на овие два објекта, црковниот и просветниот живот во Прилеп започнал брзо да се развива. Секако, главната улога во организирањето и дејствувањето на црквата и училиштето имала прилепската општина, за чиј прв претседател бил избран Хаџи Ристе. Оваа должност тој ја извршувал до неговата смрт во 1852 година. Поинаку и не можело да биде. Познанствата кои Хаџи Ристе ги имал придонеле за остварување на двете суштествени барања на прилепчани: црква и училиште. Тој бил личен пријател со цариградскиот патријарх Григориј, од кого ја добил титулата „Логотет“. Во тоа време таа титула ја носеле само 2-3 луѓе во Македонија (Трайчевъ, 1925: 77). Покрај личното залагање на Хаџи Ристе и уште неколкумина прилепски првенци за заживување на црковниот и училишен живот во градот, свој придонес за негов развој дале и еснафите. Тие, во рамките на своите можности, учествувале со финансиска помош во помагање на општината, како и во

нејизното раководење. Помошта, колку и да била мала, поради големиот број еснафи, а тие биле повеќе од 20, (Пенушлиски, 1964: 210) секако придонесувала за олеснување на материјалните трошоци кои општината ги имала.

Пред создавањето на народното училиште во Прилеп, поимотните прилепчани ги испраќале своите деца во келијни училишта. Тие се наоѓале во манастирите Трескавец, Св. Архангел во Варош, Чебреникиот во Мариово и др. Нив ги учеле поповите и калуѓерите. Подоцна се отвориле и световни училишта кои најчесто се наоѓале во куќите на учителите. Најистакнати учители од овој период биле: даскал Ристе, Диме Плетварец, Аце Смичков, Аце Тополчанец, хаџи Попо (Костадин Динков), Коте Пазов и др. Поради лошите услови и немањето наставни средства и помагала, ваквиот вид образование можел да придонесе само за елементарно описменување на децата. Женското образование било сосема занемарено и за него не станувало ни збор.

Еден од првите и позначајни податоци кои се однесуваат на женското образование ги наоѓаме во патописот на англичанките Мјуир Макензи и Аделина Ирби од 1867 година. Во 1863 година, тие пропатувале голем дел од Македонија и македонските градови, вклучувајќи го и Прилеп. Англичанките забележале дека во градот имало само три машки училишта и недостиг од книги, бидејќи грчките свештеници ги палале и уништувале словенските ракописи. Поради тоа, тие во една прилика извадиле неколку книги кои прилепчани на драго срце ги прифатиле. Макензи и Ирби пренесуваат една случка, кога некое младо момче почнало да чита на глас. Тие запишале дека „малите девојчиња се насобраа околу него и со жед го слушаа, а ние тогаш го зедевме букварот, му го дадовме на едно од девојчињата а на момчето му рековме дека и тоа може да види што има во букварот доколку се понуди од него да им чита на своите сестри. Кога тоа го слушна мајка му, таа отиде и им кажа на другите жени, така што сите од се срце нè благословија што им дадовме на знаење на мажите дека и жените треба да учат да читаат од книгите. Мажите, предизвикани од овој начин, изјавија дека и самите би сакале да изградат женско училиште, дека за тоа имаат и место и пари, но дека не знаат каде би можеле да добијат некаква учителка“ (Македонија во делата на странските патописци 1850-1864, 1992:

597) Истите имале можност да ја дознаат содржината на една народна песна „Дрдорливата баба“ (или „Лошата стара жена“).

Од оваа информација која ја изнесуваат Макензи и Ирби, можат да се извлечат неколку заклучоци. Најпрво, нивните машки соговорници не ги излажале, бидејќи тие навистина имале намера да отворат женско училиште, чие отворање се случило за брзо време. Отворањето женско училиште претставува процес, што значи дека за негово создавање требало да се размислува отпорано. Исто така, тие навистина имале обезбедено место каде што требало да се одвива наставата, а имале обезбедено и пари за плаќање на учителката. Проблемот со барање на учителка постоел и тие навистина во овој период не знаеле од каде да најдат ваква учителка.

Податокот, пак, за песната „Дрдорливата баба“, го доведуваме со врска со „Зборникот“ на Миладиновци. Имено, како што забележал Гане Тодоровски, песната во проза што двете Англичанки ја запишале во својот патопис како „Дрдорливата баба“, кај Миладиновци ја наоѓаме насловена како „Свети Петар и мајка му“ (Миладиновци, 1983: 57-58). Оваа песна била испејана од Ѓурѓа Котева од Прилеп и според Тодоровски таа „е една од најубавите“ во нивниот „Зборник“ (Тодоровски, 2008: 431). Значајно е да се напомене дека најголемиот дел од запишаните песни кои собирачите на македонското народно творештво ги запишувале биле пеени од жени (Депа Каваева, Ѓурѓа Котева, Дафина од Просеник, Цвета Мазнеова итн.) Доколку се согласиме со ставот дека „жената како автор во 19 век се криела под превезот на народното творештво“ (Миронска-Христовска, 2012: 4), тогаш Макензи и Ирби забележале творба од претставничка на македонското женско писмо во XIX век од Прилеп.

Паралелно со создавањето и опстојувањето на народното училиште од 1843 година, грчкото влијание и понатаму било големо во прилепската општина. Поради силната материјална поткрепа, „Власите успеале за сметка на македонските народни училишта да ги снабдат грчките паралелки не само со најдобри помагала и учебници, туку и со најдобри учители за тоа време“ (Прилеп и прилепско, 1971: 212). Така, на грчки јазик предавале и Димитар Миладинов, Григор Прличев, Кузман Шапкарев и др. (подоцна, сите го замениле грчкиот јазик во училиштата со месните македонски говори). Од друга страна, во 1858 година прилепската општина го ангажирала Јордан

Хаџи Константинов Џинот, кој го реформирал прилепското училиште. Кон подобрување на квалитетот на ова училиште треба да се придодаде и ангажирањето на учителите Никола Ганчев Еничарев, Јосиф Ковачев, подоцна Петар Поп Арсов, Георги Трајчев и др. Џинот и претходно го воочил грчкото влијание во градот и потребата за реформи. Со ангажирањето на квалитетен кадар и отфрлањето на Цариградската патријаршија, прилепската општина успеала од народното училиште да создаде непресушен извор на нови просветни дејци, револуционери, музичари, правници, општественици и др.

Прилепскиот учител Георги Трајчев во еден запис наведува дека според добиени податоци од Антон Поп Стоилов (истакнат македонски етнограф и фолклорист, родум од горноцумајското село Лешко) во Прилеп имало женско училиште уште во 1830 година. Ова училиште го раководела Ѓурѓа Поп Илиева од Варош, Прилепско. Кон оваа информација на Трајчев изнесена во книгата „Град Прилеп“ од 1925 година, се надоврзува и Христо Д. Брзицов во книгата „Во Прилепа града“ од 1969 година, значи по неполни педесет години од првата информација. Сите понатамошни спомнувања на ова женско училиште се преземени првенствено од посоченото дело на Трајчев, што укажува на немање други информации за него и го отежнува утврдувањето на вистинската состојба. Сомневајќи се во можноста за постоење на женско училиште во Прилеп, Александар Трајановски наведува дека „доколку постоело тогаш такво училиште, секако станувало збор за прво женско ќелијно училиште во градот“ (Трајановски, 1978: 112). Меѓутоа, како што напоменавме, потврда за него од други извори нема.

Успевајќи да го постави народното училиште на здрави нозе, општинарите се ангажирале и за отворање на женско училиште во градот. Затоа, добредојдено било доаѓањето во градот на учителката Недела Петкова Караиванова со ќерката и внуката. Недела Петкова била родена во градот Сопот, Бугарија, на 13 август 1826 година. Тука, во женскиот манастир го стекнала и своето образование. По смртта на нејзиниот сопруг, целосно се посветила на учителската дејност. Пред да дојде во Прилеп во 1865 година, предавала во новоотвореното женско училиште во Софија (1858-1861), во Самоков (1862-1864) и во Ќустендил (1864-1865). Во „Спомените“ на Петкова стои дека по настојување на бугарскиот учител од Свиштов, Васил

Манчев, таа заминала за учителка во Македонија во јули 1865 година (Петкова, 1987: 19). Васил Манчев во своите „Спомени“ запишал дека за време на еден распуст, од Битола заедно со Хјузреф беј тргнал на прошетка до Прилеп. Тука го посетил и прилепското училиште бидејќи имал позната: учителката Недела Петкова. Тој понатаму забележал дека: „и по нејзина молба, таа ме беше замолила да ја препорачам во Прилеп за учителка, каде што и стана“ (Манчев, 1982: 81).¹ Од друга страна, македонскиот преродбеник и учител во Прилеп, Кузман Шапкарев, тврди дека Петкова во Прилеп дошла „неповикана од никаде“ (Шапкарев, 1990: 101). И во еден ракопис кој се чува во Архивот на Прилеп, насловена како „Обзор на учебното дело во Прилеп“, на стои дека доаѓањето на Петкова во Прилеп било „случајно“ (ДАРМ, ПО Прилеп: ф. Црковна општина-Прилеп: к. 1, N. 44). Колку тоа доаѓање било „случајно“ може да се утврди од исказите на Петкова и Манчев.

Во секој случај, во летото 1865 година, Недела Петкова е веќе во Прилеп. Назначувањето за учителка во градот се случило по договорот со општината. Претходно, таа посетила повеќе познати прилепски фамилии, нудејќи им ги своите учителски услуги и убедувајќи ги во исправноста за образување на девојчињата. Сето ова повлијаело со голем ентузијазам да се подготви и да започне со работа првото женско училиште во Прилеп. Тоа било сместено во куќата на Тошеви, веднаш до црквата и до машкото училиште.

Петкова се покажала како енергична жена. Умеела да ги поттикнува луѓето да дејствуваат, но знаела да направи и прослава за било каква прилика. Така, иако неколку пати била одбивана од црковната управа, таа на крајот успеала да издејствува водоосветување на училиштето. За првиот училишен ден, таа во своите „Спомени“ забележала: „Се направи величествено водоосветување. Учителот Хр(исто) Колчаков држеше говор, ја опиша целта на училиштето, ползата од здруженото работење во образованието и ги насочи граѓаните кон учебното дело. Народот восхитен си разотиде. По појадокот, со сите ученички придружени од мајките излеговме надвор од градот на определено место каде се веселевме до

---

¹ Манчев погрешно го именува Карлово како родно место на Н. Петкова.

вечерта и се вративме со песни“ (Петкова, 1987: 20). Блескав бил почетокот, но првите проблеми започнале набргу.

Бројот на ученичките кои се запишале во женското училиште според Петкова бил 180, додека Никола Ганчев Еничарев едно место бележи 100-120, а малку подолу 120 ученички (Еничарев, 1906: 84). Составувачот на „Спомените“ на Петкова, Бојко Кирјаков, во една белешка укажува на дописка од Прилеп, три месеци по започнувањето на учебната година, во која се набројуваат повеќе од 200 ученички (Петкова, 1987: 41). Значи, вистинската бројка треба да се бара меѓу 120 и 180 ученички.

Платата која Петкова ја земала од општината не е позната. Првата година од учителствувањето таа ја добивала редовно. Всушност, нејзе ја издржувале еснафите, бидејќи гркоманските општинари не дозволувале да биде исплатена од црковната каса. Александар Трајановски дава податок за примањата на главниот учител во Прилеп во тоа време, Никола Ганчев Еничарев од Пловдив, Бугарија. Според изнесените податоци, Еничарев примал околу 8.000 гроша годишна плата. Врз основа на поделбата мажи-жени, Трајановски заклучува дека платата на Петкова била помала. Сепак, преку индиректни извори може да се даде барем приближна сума која Петкова ја примала. Имено, велешанецот Христо Чучков во неговата книга „Град Велес, учебното дело и револуционерните борби“ пишува баба Недела и нејзината ќерка Славка (Станислава) „учителствувале во две училишта од 1872 до 1874 година т.е., две години со 6.000 гроша годишна плата за двете (Чучков, 1929: 33). Ако претпоставиме дека тоа била реалната сума која можела да ја добие една учителка во тоа време, сумата која Н. Петкова ја добивала во Прилеп изнесувала најмногу 3.000 гроша, што е значително помалку од машките учители.

Првата година, женското училиште жнеело успеси. И макар што прилепчани веќе почнувале да приговараат на слободните навики на Петкова (да пуши тутун од луле, да седи меѓу мажи и др.), сепак со голема свеченост бил одбележан денот на светите браќа Кирил и Методиј, а потоа и годишните испити. На испитите присуствувале голем број граѓани. Н. Петкова прочитала слово во кое се опишувала ползата од воспитувањето на девојките. Од испитувањето на девојките можеме да утврдиме и некои од предметите кои ги учеле: св. историја, први познанија, сметање, краснопис,

шев и пеење песни (Еничаревъ, 1906: 91). Еничарев пишува дека Петкова била слабо подготвена учителка, но дека нејзината итрина придонесувала да го задржи вниманието. Во училиштето го практикувала системот на меѓусебно испрашување: едно девојче прашува, другото одговара (Еничаревъ, 1906: 91). Задоволството на прилепчани од постигнатите одговори на годишните испити, придонеле тие да ја договорат Петкова и за следната 1866/67 учебна година. Било донесено и решение да бидат закупени и „приходи за зданието“ (Шалдевъ, 1924-25: 52). Станувало збор за собирање парични средства за изградба на посебна зграда наменета за женско училиште, за што известувал и весникот „Македонија“ (Дописка, Македонија, 1987: 3). Сепак, оваа иницијатива била реализирана, иако прилепчани собрале 10.000 гроша. Една од причините било недозволувањето на влашкото население да се исече некое големо ореово дрво, на местото каде што требало да се гради зградата. Но, се чини дека и тој проблем ќе се надминел доколку не изгорел манастирот Св. Богородица (Трескавец). Наместо да се употреби за училишна зграда, подготвениот материјал бил пренасочен кон обнова на манастирот (Трајановски, 1978: 115-116).

Меѓутоа, како што претходно беше напоменато, во градот се јавиле првите незадоволници кои јавно пропагирале против Петкова. Тие ја обвинувале за нејзиното слободно држење, носењето и пушење тутун, но и поради тоа што во училиштето и во домот на учителката почнале да доаѓаат „улични момци, како бикови“. Овие забелешки на Кузман Шапкарев одат до таму што тој дошол во директен судир со Петкова, бидејќи сметал дека нејзиното поведение било недолично со она, кое една скромна и добро воспитана учителка (подобро „невина, чиста простота и незнаење, отколку учење при едно развратно жениште“, забележува Шапкарев) требало да го има за да образува добри мајки и чесни граѓанки (Шапкарев, 1990: 102).

Втората година од постоењето на женското училиште во Прилеп донела намалување на бројот на ученички. Ако во учебната 1865/66 година имало 180 девојчиња, сега тој број се свел на само 80. Најважните причини ги набројавме претходно. Самата Петкова во „Спомените“ вината во намалениот број ученички ја гледа во мешањето на гркоманските претставници во работата на општината и наметнувањето врз еснафските организации. Оваа година била исполнета со „клевети“ и „разни маки“ од

„продадените умови“ на некои истакнати прилепчани кон Патријаршијата. „По многу напади направени од грчките шпиони и Цинцари-фанариотски мекериња – заврши и втората учебна година во Прилеп. Но за следната година, таа (Н. Петкова – б.м.) цврсто реши да не останува таму“ (Петкова, 1987: 24). И Еничарев е на мислење дека Петкова сама го напуштила Прилеп, не можејќи да ја „трпи строгата дисциплина и цензура“, по што заминала како учителка во Охрид, па во Велес (Кънчов, 1970: 276). Шапкарев пишува дека повозрасните ученички го препознале лошото однесување и влијание на Петкова, па самите престанале да одат на училиште, плашејќи се од тоа „развратно жениште“. Методиј Кусев, еден од највлијателните прилепски преродбеници и говорници од овој период, дури подготвувал и сатирични текстови за Н. Петкова кои ги закачувал на вратата на женското училиште (Шапкарев, 1990: 102). Шапкарев со омраза пишува за Н. Петкова, употребувајќи најлоши зборови за неа. Секако, тие се претарани, но се чини дека Петкова се држела повеќе од слободно. И Христо Шалдев, познавач на приликите во Прилеп во XIX век, се произнел за неа: „воопшто, слободното држење на учителката и пушењето тутун не им било симпатично на прилепчани, кои што не можеле да се помират со мислата, како една жена притоа учителка и воспитувачка на нивните рожби, може да си дозволи да пуши тутун и слободно да разговара со машките учители кои што не и’ се роднини“ (Шалдев, 1916: 61).

По крајот на втората учебна година и одржаните годишни испити на 23 јуни 1867 година, Петкова засекогаш заминала од градот. Така завршило првото женско училиште во Прилеп. Лошото искуство кои прилепчани го имале со женското образование, придонело цели две години во градот да не биде отворено женско училиште. Всушност за него не се ни зборувало. Сепак, се чини претерана изјавата на Шапкарев дека „единствената заслуга која и’ припаѓа (на Петкова – б.м.) е што таа била првата бугарска учителка во Македонија“ (Шапкарев, 1990: 105).

Кога по втор пат започнале подготовки за отворање на женско училиште, еден од прилепските еснафи Коне Волчев ја нападнал просветната дејност на учителките. Терзискиот еснаф се жалел до општината поради употребата на Волчев на „непристојни зборови“, по што општината го казнила Волчев со глоба од една турска лира. Сепак, макар и во негативна

смисла, Петкова ги поставила основните карактеристики за тоа каква (не) треба да биде една учителка. Всушност, подоцна преку нејзиниот пример прилепчани, но и охриѓани и велешани барале пристојни учителки. Да не го забораваме фактот што иако предавала „криво-лево“, сепак таа им дала извесни знаења на прилепските девојчиња.

Повторното отворање на женско училиште во Прилеп се случило во 1870 година. Иницијативата за отворање ја презела прилепската општина. Врските со велешката црковно-училишна општина придонеле велешкиот учител Костадин Босилков да земе учество во изнаоѓање на соодветна учителка. Босилков ја препорачал Севастија Андонова (ДАРМ, ПО Прилеп, Фонд: Црковна општина-Прилеп: к. 1, N. 9). Дали поради оцената дека предложената Севастија Антонова не е кадарна да ја врши учителската должност или пак, поради стравот дека може да им се случи некаква епизода со нова Недела Петкова, прилепската општина го одбила овој предлог. Тогаш Босилков ја препорачал Славка (Сава) Л. Палашова (Палашева) од Велес. Овој пат, препораката била усвоена и прилепската црковно-училишна општина ја договорила Палашева за главна учителка во женското училиште. Палашева своето образование го добила во женското училиште во Стара Загора. Со своето примерно однесување ги добила симпатиите на конзервативните прилепчани, па како учителка во Прилеп останала долги години. Тука и се омажила за прилепскиот учител, подоцна свештеник (ѓакон) Григор К. Алексиев (Трайчевъ, 1925: 138).

Шапкарев дава едно поинакво гледиште за повторното отворање на женското училиште во Прилеп. Според него, по втор пат како прилепски учител дошол во 1872 година, а женското училиште сè уште било затворено. Затоа, пишува тој, „за да ја одвеам маглата од Прилеп и да издејствувам можност за побрзо отворање (на женското училиште – б.м.), за тема на говорот кој го искажав на испитот ја избрав ‘Воспитувањето на жената’ и ги поканив граѓаните да побрзаат со отворањето на женското училиште. Мојот говор толку повлијаел врз духот и умовите на слушателите, што брзо утрината училишното настојателство пиша во Велес да покани учителка, која не задоцни и по малку дојде“ (Шапкаревъ, 1984: 237). Од ова тврдење на Шапкарев произлегува дека токму по негова заслуга е поканета учителка и отворено по втор пат женско училиште во Прилеп, но дури во 1872 година.

Ваквиот негов став не е прифатен од неговите современици Георги Трајчев и Никола Ганчев Еничарев.

Отпорано препорачаната велешанка Севастија Антонова (Шяпкаревъ, 1873: 427) сепак била договорена за учителка и во Прилеп дошла во 1872 година. Своето образование таа го стекнала во Стара Загора и Габрово, а предавала во Велес (Българската възрожденска интелигенция, 1988: 43). Во учебната 1874/75 во градот пристигнала и Захарија Манасиева (Чуповска-Сидоровска, 2004: 114). Платите кои Палашева и Манасиева ги добивале покажуваат голема разлика. Според Трајчев, како главна учителка Палашева добивала 4.000 гроша годишно, додека пак Манасиева, како нејзина помошничка 500 гроша годишно (Трајчевъ, 1925: 138). Христо Шалдев забележал 4.250 гроша годишна плата за Палашева. На истото место, кај Шалдев стои дека Училишното настојателство на прилепчанката Манасиева како на „помошничка“ и’ плаќало месечна плата од 15 гроша. Податокот кој го изнесува Шалдев е поверодостоен од оној на Трајчев, а него најдобро го потврдува книгата која ја водела прилепската општина (ДАРМ, ПО Прилеп, Фонд: Црковна општина-Прилеп, к. 1, N. 16) Причината за големата разлика во платата на Палашева и Манасиева, тој ја утврдува во тоа што на неа се гледало уште како на ученик, но и поради „недостиг на пари во општинската каса“ (Шалдевъ: 1916: 62, 68). Доколку се направи пресметка на годишно ниво, излегува дека Манасиева добивала само 180 гроша.

Нов подем на полето на образованието во градот се случил по доаѓањето за учител на штипјанецот Јосиф Ковачев. По негово настојување, големата просторија која служела за читална, сега била приспособена за училиште. Во него биле донесени нови училишни помагала, нови црни таблици, нови географски карти и глобус. Со преградувањето на големата просторија биле добиени неколку помали училници во кои предавале учителите Еничарев, Стефан А. Зографов, Конс Устаилиев, Григор К. Алексиев и др. Една третина од училиштето била преградена на два дела, од кои едната просторија била наменета за женското училиште со кое раководела Сава Палашева (Еничаревъ, 1906: 178). Иако женското училиште располагало со една училница, сепак, тоа било сместено во училишен објект, а не во некоја приватна куча. Исто така, поради новите училишни помагала со кои секако се служеле и девојчињата, макар и минимално, се подобриле и

условите за работа.

Потребата за изградба на посебно женско училиште се зголемила со сè поголемиот број ученици. Поради тоа, големи суми за негова изградба дале познатите прилепски чорбаџии Мирче Бомбол и Христо Фукара (Б-вџ, Новини 1893: 3). Ова училиште кое било сместено во новоизградената зграда во дворот на црквата „Св. Благовештение“, до 1881 година било само основно, односно ги задоволувало потребите за учење на читање, сметање и пишување. Учебната 1880/81 година била слушана од 130 ученички на кои им предавале 2 учителки. Двете добивале вкупно плата од 3.000 грошеви. Во учебната 1881/82 година бил отворен I клас. Како енокласно, училиштето постоело 7 години. Поради зголемување на учителскиот персонал, црковно-училишната општина свикала едно пошироко граѓанско собрание. На него учествувале училишните настојатели, општинарите, но и делегати на прилепските еснафи. Главното прашање се однесувало на отворањето IV клас во машкото училиште, како и сумата која требало да ја платат учениците за нивното образование. Решението било донесено со тоа што секој ученик требало да плаќа од 1 до 5 гроша, додека девојчињата од 1 до 2 бели мецидии, во зависност од имотната состојба. Донесена била и одлука женското училиште да се вика средно училиште (Прилеп и Прилепско, 1971: 224). Во учебната 1888/89 година бил отворен и II клас. Повторно по 7 години бил отворен и III клас, па на таков начин училиштето станало прогимназија.

Една статија за Прилеп во дневниот печат зборува и за грчко и романско женско училиште во градот. Според авторот на текстот „Град Прилеп“ објавен во цариградскиот седмичен весник „Новини“ во 1893 година, потпишан под псевдонимот Б-в, во учебната 1892/93 година имало 363 ученички и 7 учителки. Во истиот текст се наведуваат уште неколку важни информации поврзани со две други женски училишта. Станува збор за грчкото женско училиште кое го посетувале 40 ученички и за романско женско училиште со 30 ученички (Б-вџ, Новини 1893: 3). Романското училиште било отворено околу 1886 година и постојано напредувало.

Напредокот на училиштето продолжил со отворањето на курс по стопански оддел во учебната 1903/04 година. Овој стопански курс во 1908/09 година станал самостојно училиште кое вклучувало долен и горен курс.

Посетителките на курсот ја изучувале теоријата на некои предмети и практика по кроење и шиење на бела и горна облека.

Веќе воспоставениот ред и мирен тек на женското училиште бил нарушен само уште еднаш (по заминувањето на Недела Петкова). Сепак, не станувало збор за „скандал“ како во првиот случај, но за кратко ја нарушил работата на училиштето. Учебната 1881/82 година била одбележана со назначувањето на Тима Икономова од Скопје за директорка со плата од 40 лири. Истовремено со Икономова, во училиштето пристигнала и Маријка Георгиева (или Кафеџиева) од Одринско (подоцна се омажила за учителот Ѓорче Колиштров). Конзервативните прилепчани, ненавикнати на „слободно држење од учителките, извадиле песна за Маријка, бидејќи многу се дотерувала“ (Трайчевъ, 1925: 138).

Доаѓањето на ќерката на Димитар Миладинов, Царевна Миладинова во Прилеп отворила нова перспектива за прилепското женско училиште. Нејзиното пристигнување во градот Трајчев погрешно го датирал во учебната 1885/86 година, бидејќи таа дошла неколку години подоцна, во 1890 година (Миладинова-Алексијева, 1985: 141). Миладинова била поканета од Коне Самарџиев да го уреди женското класно училиште во градот. Најважниот услов бил Миладинова да остане тука најмалку една година и како учителка. Тешкотијата за тргнување на пат со мали деца ја надминала со убедувањето на Самарџиев дека и нејзиниот татко Димитар Миладинов едно време бил учител во Прилеп. Во прилагодувањето на новите услови, многу и' помогнале нејзините две поранешни ученички од Солунската гимназија, сега учителки: Пазова и Ракиџиева. Дека прилепското женско училиште било едно од најдобро посетените потврдува и самата Миладинова. Таа била воодушевена што во него се образувале девојчиња не само од Прилеп, туку и од околните села, па дури и од Мариовско и Штипско (Миладинова-Алексијева, 1985: 140-148)

Со Миладинова започнало да функционира и новоотвореното неделно женско училиште, помогнато и од граѓаните и од учителките. Во него доаѓале повозрасни жени кои се запишувале за редовни ученички. За да ја олесни работата на ова женско класно училиште, Миладинова изработила еден краток Правилник („Правилник за женските училишта во Прилеп“). Бидејќи договорот со Миладинова бил на една година, по завршувањето на

училишните испити во 1891 година, таа со своето семејство се вратила во Солун.

Во Архивот на Прилеп се чува „Устав“ на училишното настојателство“, кој се однесува на правата и обврските кои ги имале учителите и учителките. „Уставот“ има 21 член и бил подготвен на 11 април 1893 година. Шест членови се однесуваат на учителите и учителките заедно. Од нив можат да се извлечат информации за тоа какви личности барала училишната управа и кои услови требало тие да ги исполнуваат за да можат да го добијат работното место. Во членот 11 стои дека настојателството ќе ги истера од училиште оние учители и учителки за кои ќе се докажело дека биле безбожници, „со еден збор противни на верата“. Во членот 12 децидно е наведено: „Учители и учителки, ако не се турски поданици, не се примаат за такви во нашите училишта“. Оние што имале „расипано поведение“, исто така не се примале на работа (Член 13). Настојателството вршело преписка со директорката на женското училиште (Член 15), а истото било должно да им даде свидетелство на сите учители и учителки на крајот на учебната година (Член 17). На крајот на учебната година, исто така требало да се даде извештај за работата на учителките, за бројот на ученичките, за нивното поведение, успех, број на класови итн (Член 20) (ДАРМ, ПО Прилеп: Фонд: Црковна општина-Прилеп: к. 1, N. 31).

Според Прог. Бр. 32 од 8 јули, во учебната 1897/98 година, во Неделното училиште биле формирани 3 курса: долен, среден и горен (ДАРМ, ПО Прилеп: Фонд: Црковна општина-Прилеп: к. 1, N. 27). Истата година бројот на учителки во градот изнесувал 14. Највисока плата, како учителка и директорка земала Евгенија Јанчулева со 60 гроша (25+35 гроша), а по нејзе Црвенкова со 40 гроша. Цветанка Сенокозлиева и Ан. Шопчева добивале плата од 25 гроша. Најниски плати, пак, примале М. Павлева и Д. Перева со по 10 гроша (ДАРМ, ПО Прилеп: Фонд: Црковна општина-Прилеп: к. 1, N. 27)

Новата генерација на учителки кои го зазеле местото на Царева Миладинова, по формирањето на Македонската револуционерна организација, активно се вклучила во револуционерните борби. Прилепското женско училиште станало центар за воспитување на девојчињата со патриотски дух. Некои од учителките кои соработувале со Организацијата

биле и апсени и затворани поради својата револуционерна дејност. Силен впечаток оставил примерот со директорката Цветанка Сенокозлиева. Таа била родена во Прилеп 1875 година, а образованието го стекнала во женската гимназија во Софија. На препорака од директорот на машкото училиште во Прилеп, К. Биолчев, Сенокозлиева била наименувана за раководителка на забавачницата во Варош. Во писмото на Биолчев до претседателот на училишното настојателство од 22 март 1900 година, стои: „се знае дека во една забавачница многу повеќе може да направи една учителка, отколку учител“. Затоа, предлогот се однесувал на Сенокозлиева „која според моите податоци, многу била подготвена за таа работа“ (ДАРМ, ПО Прилеп, Фонд: Црковна општина-Прилеп, к. 2, N. 51). Истата година станала раководител на прилепското женско училиште. Во учебната 1901/02 година, осомничена за одржување врски со ТМОРО била затворена (Трајчев, 1925: 139). Цврсто се држела пред турските испрашувања, но поради влошената здравствена состојба умрела.

Најдолг стаж како директорка во прилепското женско училиште имала Евгенија Јанчулева, родена Ракиџиева. Родена била во Прилеп, 1875 година. Образованието го стекнала во Солунската женска гимназија. Под раководство на Јанчулева женското училиште станало најпознатото женско училиште во Македонија (не ги сметаме женските гимназии во Солун и Битола). Се омажила за докторот Јордан Јанчулев. По Прилеп, учителската дејност ја продолжила во неколку македонски градови. Опишана е како мошне „енергична“ жена (ДАРМ, ПО Прилеп, Фонд: Црковна општина-Прилеп, к. 2, N. 81).

Зачувано е писмо (ракопис) на Јанчулева од 1897 година, упатено до претседателот на училишното настојателство во Прилеп. Во него, таа известува за состојбите во женското училиште, за потребите од прибор и материјални средства за работа на учителките и тешкотиите со кои се соочуваат тие и учениците (ДАРМ, ПО Прилеп: Фонд: Црковна општина-Прилеп: к. 2, N. 29)

За женското училиште во Прилеп, често пати биле објавувани дописки во повеќе весници: „Турција“, „Македонија“, „Вести“, „Новини“, „Право“ и др. Една од позначајните дописки, чиј автор е прилепскиот учител Георги Трајчев, била објавена во весникот „Новини“. Оваа дописка Трајчев ја

напишал на 3 јули 1894 година во Прилеп, а била објавена во бројот 86, од 26 јули истата година. Во неа, Трајчев вниманието целосно го посветил на женското училиште во градот и завршните испити. Тој ни дава прекрасна слика за тоа како изгледало завршувањето на учебната година. Годишниот акт започнал на 30 мај во 12 часот, пишува Трајчев, пред многубројна публика. На настанот присуствувал и протестантскиот проповедник д-р Хаскел. Бил прочитан отчет за работата во годината што поминала: училиштето имало два класа, четири одделенија, забавиште; наставата ја посетувале 450 ученички од кои 28 го напуштиле училиштето; на испит се јавиле 422 девојчиња, од кои 406 го положиле, а 16 не го положиле. Говор одржала и директорката Евгенија Јанчулева. По неа учениците читале стихотворби и дијалози, а на крајот имало лотарија со која се прибрале парични прилози за училиштето. Голем дел од понудените ученички ракотворби (112 на број) се продале. Печалбата изнесувала 725 гроша. Така, Георги Трајчев го завршил својот извештај, од кој се дознава програмата според која се одвивал завршниот испит.

Во книгата „Град Прилеп“, Георги Трајчев ги забележал имињата на женските учителки кои биле од Прилеп и оние кои доаѓале надвор од Прилеп во период од 1865 до 1913 година (годините на нивното назначување за учителки треба да се земе со резерва). Бројот на локални прилепски учителки кои работеле во женското училиште изнесува вкупно 47. Имало и 7 учителки кои не биле од Прилеп. Најистакнатите учителки во Прилеп биле назначувани за директорки на училиштето: Захарија Мојсомирчева, Сава Алексиева, Царева Миладинова, Евгенија Ракициева (подоцна Јанчулева), Цветанка Сенокозлиева, Тима Мартинова, Сава Палашева. Должноста директор на женското училиште ја извршувале и Владимир Црвенков, Иван Иванов и др. Некои од учителките кои оставиле поголема трага во училиштето се: Фанија Г. Трајчева, Р. Боцева, В. Гочева, Ст. Зердева, Ант. Иванова, Ташка Димева и др.

Според податоците кои ги изнесува Трајчев, во 1883/84 година, училиштето броело 286 ученички, на кои им предавале 4 учителки. Во 1907/08 година, училиштето веќе имало 16 паралелки. Од нив 3 биле класни, 9 основни и 4 забавишта, во кои работеле 17 учителки. Вкупниот број ученички кои се запишани во таа година изнесувал 1080 души. Оваа бројка

која ја презентира Георги Трајчев треба да се земе со резерва, бидејќи малку понатаму во подготвената табела на број на ученички по години, 1907/08 не ја сретнуваме. Табеларниот систем на Трајчев укажува на постепено зголемување на ученички кои посетувале настава: во 1876/77 имало 150 ученички со 2 учителки; во 1880/81 имало 250 ученички со 4 учителки; во 1884/85 имало 286 ученички со 5 учителки; во 1892/93 имало 650 ученички со 13 учителки; во 1904/05 имало 755 ученички со 14 учителки, а во 1911/12 имало 989 ученички со дури 22 учителки (Трајчевъ, 1925: 142).

Покрај во централното женско училиште (гимназија), со образование девојчињата можеле да се стекнат и во училиштето во Варош „Св. Климент“ кое постоело од 1868 година. Во „Годишниот извештај“ на варошкото училиште доставен до прилепската општина, се наведува дека училиштето постоело „од дамнешни времиња“ и „може да се каже дека е претходник на градските училишта“ (ДАРМ, ф. 491, Пелагониска митрополија, к. 2/а, а/к 2), Сепак, тоа училиште многу подоцна примило женски ученици, како и во училиштето „Отец Пајсиј“ чие основање е датирано во 1908 година. Од скромните податоци кои се однесуваат на овие две училишта, во 1911/12 година во „Св. Климент“ имало 4 учителки со 165 ученички, а во „Отец Пајсиј“ 3 учителки со 122 ученички (Трајчевъ, 1925: 141).

Во споредба од претходните години бројот на девојчиња кои своето образование го стекнале во женското училиште повеќепати се зголемил. Причините за тој подем можат да се најдат во зголемениот кадар, кој можел да посвети повеќе внимание на ученичките, на зголемениот квалитет на кадарот, како и на зголемената свест на граѓаните дека образованието на жените носело просперитет, дома и во општеството.

Женското училиште во Прилеп, било едно од најпознатите, ако не и најпознато во втората половина на XIX и почетокот на XX век на територијата на Македонија. Како пионер во женското образование, тоа егзистирало до почетокот на Балканските војни 1912/13 година, кога престанало да постои.

Архивски материјал:

Државен архив на Република Македонија, ф. 491, Пелагониска митрополија, к. 2/а, а/к 2.

Државен архив на Република Македонија, Подрачно одделение Прилеп (понатаму: ДАРМ, ПО Прилеп), Фонд: Црковна општина-Прилеп: к. 1, N. 9, г. 1875-1876.

ДАРМ, ПО Прилеп, Фонд: Црковна општина-Прилеп, к. 1, N. 16, 15. VIII и 18.XI 1874.

ДАРМ, ПО Прилеп, Фонд: Црковна општина-Прилеп: к. 1, N. 27.

ДАРМ, ПО Прилеп, Фонд: Црковна општина-Прилеп: к. 1, N. 31, 1893.

ДАРМ, ПО Прилеп, Фонд: Црковна општина-Прилеп: к. 1, N. 44, 1897, ракопис „Обзоръ на учебното дело въ Прилепъ“.

ДАРМ, ПО Прилеп: Фонд: Црковна општина-Прилеп: к. 2, N. 29, 1897.

ДАРМ, ПО Прилеп, Фонд: Црковна општина-Прилеп, к. 2, N. 51, 1900.

ДАРМ, ПО Прилеп, Фонд: Црковна општина-Прилеп, к. 2, N. 81, ракопис „Погледъ върху црковно-училишното дело въ гр. Прилепъ“).

Литература:

Б-въ: (1893). Градъ Прилепъ. *Новини*, Цариград, бр. 4.

Българската възрожденска интелигенция (енциклопедия): (1988). ДИ „Д-р Петър Берон“, София.

Еничаревъ, Никола Ганчевъ: (1906). *Взпоминания и бележки*. Държавна Печатница, София.

Книжевната преродба, панорама на македонската поезија во XIX век: (2008). Избор, предговор, редакција и белешки Гане Тодоровски, Микена, Битола.

Кънчов, Васил: (1970). *Избрани произведения, т. II*. Издателство Наука и изкуство, София.

Македонија во делата на странските патопсици 1850-1864. (1992). Подготвил Александар Матковски, Мисла, Скопје.

Манчев, Васил: (1982). *Спомени. Дописки, писма*. Съставителство, бележки и коментар Цветана Нанова и Юлия Николова, Издателство на Отечествения Фронт, София.

Миладинова-Алексиева, Царевна: (1985). *Епоха, земя и хора*. Съставителство, коментар и бележки Елисавета Миладинова, Издателство на Отечествения фронт, София.

Миладиновци, Димитрија и Константин: (1983). *Зборник на народни песни*. Под редакција на Харалампие Поленаковиќ и Тодор Димитровски, Македонска книга, Скопје.

Миронска-Христовска, Валентина: (2012). *Жената во македонските литературни творби во 19 век*. Спектар, бр. 59, Институт за македонска литература, Скопје.

Пенушлиски, Кирил: (1964). *Опис на еснафите во Прилеп од Марко Цепенков*. Гласник на Институтот за национална историја, број 2, Скопје.

Петкова, Недеља: (1987). *Спомени*. Съставителство, коментар и бележки Бойко Киряков, под редакцијата на Дойно Дойнов, Издателство на Отечествения Фронт, София.

Прилеп и прилепско, книга прва, од праисторијата до крајот на Првата светска војна: (1971). ИНИ, Прилеп.

Сидоровска-Чуповска, Силвана: (2004). *Преродбата во Велес и велешко од почетокот на XIX век до 1912 година*. ИНИ, Скопје.

Трајановски, Александар: (1978). *Прилепската црковно-училишна општина основател на првото женско училиште во Прилеп во 1865-1867 година*. Историја, бр. 1, Скопје.

Трайчевъ, Георги: (1925). *Градъ Прилепъ*. София.
Чучков, Христо: (1929). *ГрадВелес. Учебното дело и революционните борби*.
София.
Шалдев, Хр.: (1924-19285). *Град Прилеп за своите училища*. Македонски преглед,
бр. 1. Дописка од Битола, 15. П.1867 год: (1867). *Македония*. Цариград, бр. 14.
Шалдевъ, Христо: (1916). *Градъ Прилепъ во българското възраждане (1838-1878)*.
София.
Шапкарев, Кузман: (1990). *Записи*. Приредил д-р Томислав Тодоровски, Институт
за фолклор „Марко Цепенков“, Скопје.
Шяпкаревъ, К. А. П: (1873). *Описание на градъ Прилепъ съ околността му, на
молбените и учебните му заведения*. Читалище, февруарій 30, книжка 5.

FEMALE EDUCATION IN PRILEP IN XIX CENTURY

Slavco Koviloski

Summary

The development of the Macedonian female education began with the opening of the first female school in Prilep by the teacher Nedela Petkova in 1865. The request of Prilep municipality for educating girls in order to gain knowledge contributed to the formation of a center of the female education in Macedonia. After Nedela Petkova left the town, after a several-year closedown of its work, the school was re-opened again in 1870. Since then it worked continuously until the Balkan Wars. The number of girls who learned in the female school in Prilep was constantly increasing. Some of the most outstanding teachers in the XIX century were Sava Palasheva, Evgenia Jančuleva, Cvetanka Senokozlieva etc.